

La novel·la de Jordi Arbonès

Joaquim Carbó

Escriptor

Resum

Feia molts anys que Jordi Arbonès m'havia fet saber que tenia ganes d'escriure una novel·la —l'havia començat, ja— sobre l'experiència de viure tan lluny, però amb el cor i el cap a casa. En to irònic em deia que seria la gran novel·la catalana, un *best-seller* que li donaria tants de diners que no s'hauria de pelar més els dits picant una traducció rere l'altra. No la va arribar a escriure mai, però els diversos capítols de la seva activitat literària van superar de llarg els límits d'una novel·la convencional. El primer capítol, una narració sobre el compromís de l'intel·lectual, «Tant se val tot... o no?», que he prologat en dues ocasions (*Conte del Diumenge* i revista de l'AIET). El segon, «Només un glop de sang», un al·legat dur i contundent contra la guerra. El tercer, els articles i llibres que va escriure sobre alguns dels textos que traduïa, en els quals demostrava la passió per aquells autors que coneixia a fons (Miller i Pedroló, en especial). El quart, el teatre. I el cinquè, els milers i milers de cartes que va enviar als amics a l'altra banda de l'Atlàntic.

Paraules clau: novel·la no escrita de Jordi Arbonès, traducció literària al català, traducció a l'exili.

Abstract

Many years ago Jordi Arbonès told me he wanted to write a novel (in fact he had already started it) on the experience and feelings of living in Argentina, so far away from Catalonia where he had left his heart. With some irony he used to say that his novel would be the great Catalan novel, a best-seller which would make so much money that he would no longer have to keep on translating. He never completed it, but the many chapters of his literary career go beyond the limits of the conventional novel. The first chapter would be a narration on the intellectual commitment «Tant se val tot... o no?» for which I have written two prologues (*Conte del Diumenge* i revista de l'AIET). The second, «Només un glop de sang», is a hard and forceful plea against war. The third chapter would contain the articles and the books he wrote on some of the texts he translated. Within them, the passion for those authors that knew thoroughly (especially Miller and Pedroló) was clear. The fourth chapter is his devotion to theatre. And the fifth and final chapter would be thousands of letters he sent to his friends on the other side of the Atlantic.

Key words: Jordi Arbonès' non written roman, literary translation into Catalan, translation in exile.

En diverses ocasions vaig tenir notícia de la novel·la que Jordi Arbonès sentia la necessitat d'escriure, la que tenia al pap, la novel·la que havia començat a redactar i per a la qual, molt de tant en tant, si li sobrava una mica de temps, aplegava informació, reunia materials i feia volar la imaginació... Una novel·la que no ha vist ningú i que ningú no veurà perquè mai no va anar més enllà, potser, d'un arxivador ple de notes i, a tot estirar, de l'esborrany d'unes quantes pàgines. Una de les primeres referències que en tinc, data de 1982, quan m'escrivia:¹

... de les traduccions, sí que no en podré fotre cap tros a l'olla. Per això vull mirar, algun dia, d'escriure la novel·la que només tinc començada, la qual serà *la gran novel·la catalana* i, per tant, un *best-seller*, i guanyaré tants de diners, que ja no hauré de pelar-me més els dits picant les tecles de la màquina. Com pots veure, ho tinc tot ben estudiat, això, i si mai l'arribo a acabar, t'ho deuré a tu que, efectivament, sempre m'has estimulat a escriure-la. Ara com ara, però, mentre hagi d'estar traduint dos llibres alhora després de pensar com un galiot a l'editorial durant vuit hores i de passar-me'n tres o quatre més viatjant, com et podràs imaginar de novel·la no n'escriuré pas cap. Si amb prou feines tinc temps per contestar les teves cartes! Quan poso el cap al coixí, ja estic adormit, i ni sento quan la Isabel es fica al llit, i al matí, quan jo em llevo a les sis, ella clapa com un tronc, a l'extrem que estic pensant a veure si podem trobar alguna manera de fer-nos l'amor per telèfon, tu!, perquè, ja veuràs, no solament de traduir viu l'home, oi? Els nanos, es pot dir que no els he vist créixer. Un dia els portava agafats de la maneta els diumenges al matí, a comprar el diari i el tebeo, i de cop i volta em trobo que tinc una filla que és una dona de vint-i-tres anys, que se'm vol casar a final d'any, i un galifardeu de vint, que marcarà el caqui l'any entrant. I tot plegat, per què? Perquè el dia que menys t'ho penses, fots un pet com una gla, i aleshores tothom diu que havies viscut tants o tants anys... Però, *els has viscut?* I no hi ha manera de sortir-ne, d'aquest cercle infernal en el qual ens trobem enxampats. Quan penses que les coses canviaran, veus que, per cols o per naps, apareix algú que efectivament les fa canviar, però per *empitjorar-les!*

Molts anys més tard, quan la malaltia l'havia obligat a reduir el ritme de les traduccions, el meu amic insistia:²

El cas és que m'he proposat tirar endavant aquella famosa novel·la que tinc començada i que no puc acabar mai, però t'asseguro que em fa una mandra tremenda de posar-m'hi. Cert és que he estat llegint documentació, però em costa posar-me a escriure. Suposo que tot és qüestió de començar... La idea que tinc és d'avançar tant com pugui per tal de poder demanar un ajut a la Institució de les Lletres Catalanes l'any vinent.

Personalment, és una novel·la que sempre he trobat a faltar, que voldria que el meu amic hagués tingut l'ocasió d'escriure. I ho he desitjat per tot el que l'Arbonès hauria pogut aportar al coneixement del món dels emigrants catalans a l'Amèrica del Sud com, també, perquè estic convençut que m'hi hauria fet fer, com a contra-

1. Carta del 27 d'agost de 1982.

2. Carta del 21 de juliol de 2000.

punt, un paper, encara que fos de segon o de tercer ordre. I, encara més, per atenuar el meu sentit de culpabilitat quan penso que les hores que l'Arbonès va perdre escrivint bona part de les vuit-centes pàgines del nostre epistolari, les hauria pogut invertir en aquesta novel·la que seria, n'estic segur, un document de referència...

Quan més lamento que aquesta novel·la no s'hagi escrit és quan recordo l'exquisit i oblidat escriptor Cèsar August Jordana, un altre il·lustre exiliat català de la Guerra Civil. Jordana, que abans de la guerra, a part d'un grapat de llibres sobre correcció lingüística, havia publicat *El collar de la Nuri* (1927) i *Una mena d'amor* (1931), així com una versió per a joves de *L'anell del Nibelung*,³ l'any 1940 va escriure i publicar a l'exili *Tres a la reraguarda*, una edició reduïda a pocs exemplars. I, el 1950, *El Rúsio i el Pelao*, que més tard va aparèixer entre nosaltres.⁴ Mentrestant, Jordana col·laborava en diverses publicacions de l'exili: *Catalunya, Germanor...* I el novembre de 1958, en morir a Xile, on s'havia retirat amb el seu fill, havia enllestit la novel·la *El món de Joan Ferrer*, que es va publicar per primera vegada tretze anys més tard a Catalunya.⁵ Durant l'exili, Jordana, com a precedent del nostre Jordi Arbonès, havia subsistit gràcies a diverses feines editorials, traduccions, especialment. Recordo, encara, amb una esgarripança, quan, en portar a casa un text d'Aldous Huxley, *Esas hojas estériles*,⁶ que acabava de descobrir a l'armari secret de la llibreria que em proporcionava textos prohibits, el meu pare es va emocionar en llegir que l'havia traduït C. A. Jordana, de qui havia perdut la pista d'ençà la diàspora del trenta-nou. El cap dels correctors de la Generalitat republicana havia hagut de posar la seva intel·ligència i capacitat lingüística per donar forma al llibre de Huxley, i en castellà, per la impossibilitat de fer-ho en català. Jordana, com l'Arbonès, també va viure els últims anys de la seva vida dedicat a la traducció, ell, però, dissortadament, a una llengua que no era la seva.⁷ Aquestes circumstàncies, una vida familiar desgraciada i la impossibilitat del retorn accentuen el record agredolç que guardo d'*El món de Joan Ferrer*, aquesta esplèndida i gairebé ignorada novel·la.

En canvi, la novel·la que l'Arbonès mai no va arribar a escriure, hauria estat ben diferent, com ho van ser, també, les seves vides. També ho va ser el seu exili, ja que, a part de treure's de sobre la feixuga càrrega de la dictadura franquista, l'Arbonès es va instal·lar a l'Argentina per amor, i no per una guerra, ja que hi va anar per trobar-se amb la Isabel, que hi havia emigrat amb la família en un dels freqüents exilis econòmics de l'època. La seva novel·la coincidiria amb la del pobre Jordana pel que fa a l'ambient, als paisatges urbans: Santiago de Xile, Buenos Aires..., encara que hauria de ser, forçosament, de caire molt més optimista si

3. La vaig trobar casualment a Madrid, en una fira de llibre vell, al final dels vuitanta, quan, precisament, jo mateix preparava la meva versió per a Proa (1988) i, últimament, a Bromera (2004).
4. Barcelona: Edicions 62, 1975, amb un pròleg minuciós i molt ben documentat de Josep M. Benet i Jornet.
5. Barcelona: Proa / Aymà, 1971.
6. Buenos Aires: Editorial Sudamericana, 1959.
7. Fins molts anys després del trenta-nou, tot just s'autoritzava alguna traducció. Joan Sales, a «El Club dels Novel·listes», es valia de mil subterfugis per transgredir els censors. De vegades en deia versió, i passava com una creació pròpia del traductor.

intentava reflectir la seva vida familiar. La del meu amic va ser plena d'afecte, sense turbulències, amb moments de certa eufòria produïts pels vols que el portaven a casa, no tan sovintejats com ell hauria volgut, i que van començar a partir de 1979, i d'altres moments de desconcert, quan, de tornada a Bernal, amb la ginestera que veia a través de la finestra, s'havia de posar de cap sobre la màquina i, més endavant, l'ordinador, per oferir-nos les seves grans versions dels millors autors clàssics i contemporanis de la literatura nord-americana. I crec, també, que la novel·la d'en Jordi seria més optimista perquè la major part d'aquestes traduccions les va poder fer al català, a la llengua que l'havia ajudat a viure, tot i que, sobretot en els darrers temps, també va topiar amb els obstacles dels partidaris del català *light*, cosa que el va obligar a trucar a la porta dels editors en castellà. Curiosament, alguns dels comentaris més favorables que va rebre per la seva feina de traductor li van arribar quan la va exercir en castellà.⁸

Abans que tingués ocasió de llegir alguna de les seves traduccions, vaig entrar en contacte amb l'Arbonès gràcies al que considero com el primer capítol d'aquesta novel·la que ens ha quedat a deure. És la narració «Tant se val tot... o no?» que he tingut el goig de prologar en dues ocasions: quan es va publicar a l'efímer *Conte del Diumenge* valencià⁹ i quan la vaig recuperar per a la revista de l'AIET, de Ricard Salvat.¹⁰

La redacció d'aquest text, però, es remunta a l'any 1966 o 1967, quan l'Arbonès la va presentar al premi Santamaria, del jurat del qual jo formava part. En un pròleg força extens vaig explicar les vicissituds més aviat curioses d'aquell premi. De matinada, quan no ens posàvem d'acord, ja que hi havia dos jurats a favor d'una altra obra, dos més partidaris de la de l'Arbonès, i un cinquè indecís, vaig llegir els dos textos d'una tirada.

Mentre part del jurat restava indecís, jo no em feia enrere del meu vot constant a favor de «Tant se val tot... o no?», i la mestressa de la casa tampoc no es desdèia de manifestar-s'hi en contra. I tots dos ho fèiem per una qüestió de principis. Ella perquè, pertanyent a una classe social molt concreta, es lamentava tant de les expressions gruixudes que apareixien en l'obra que jo recolzava, que va arribar a dir que, si la premiàvem, no volia que el seu nom aparegués entre els del jurat que li havien atorgat el premi. I afegia una sèrie de consideracions per defensar-se, adduint que textos com aquell donaven peu a allò que deien les seves amistats —fervents lectors d'aquell *Destino* i d'aquesta *Vanguardia*—, que el català és una llengua vulgar, grollera i de mal gust. Uns catalanets ben coneguts de tots que, després del desastre del 1939, havien començat a aixoplugar-se en la florida llengua de Cervantes, neta com una patena —«¡amos anda, no te jode la tía esa!...»— I vam sortir de l'atzucac tot i que jo vaig fer trampa inútilment. Després de múltiples discussions, pels vols

8. En una carta del 6 d'abril de 1996 m'explicava que, gràcies als mots lloables de part de crítics de la «Meseta», com Juan Marín, a *El País*, per la seva versió d'uns contes de R. K. Narayan i uns assaigs del novel·lista nord-americà Doctorow, se li havien obert les portes de l'editorial Muchnik.

9. València: Editorial Prometeo, octubre de 1981.

10. Revista *Assaig de Teatre*, de l'Associació d'Investigació i Experimentació Teatral, AIET, publicació de difusió internacional, però gairebé subterrània entre nosaltres (Barcelona, desembre 2000 / març 2001).

de la una de la matinada, com a secretari, vaig enrogallar-me llegint en veu alta els dos treballs finalistes. I dic que vaig fer trampa perquè, sobre la marxa, vaig suprimir de la lectura alguna de les expressions que podien molestar més aquella bona senyora, com ara un: «...a descapollar micos a les Filipines» que jo havia sentit de petit i que em tenia el cor robat, tan entranyable i evocador.

A «Tant se val tot... o no?» vaig trobar la passió de viure, els dubtes i neguits de l'intel·lectual, la precarietat d'un professional dels mitjans de comunicació i, sobretot, els paranys que el poder —l'amo, el director, el diner...— teixeixen amb cants de sirena en forma d'afalac i xantatge per modificar o justificar les renúncies als ideals... De tot això, avui, ja se n'ha parlat tant que tot plegat queda una mica envellit, però en aquells moments era de gran actualitat. Era un text escrit a les acaballes del realisme social, amb una intenció clara de denúncia de la guerra del Vietnam, quan tothom prenia partit, i no pas el mateix, és clar. La narració era més plena de dubtes que no pas de certeses... Hi explica com l'amo del diari encarrila un jove periodista perquè enfoqui un article sobre aquella guerra des del punt de vista de l'empresa, no pas del de qui l'haurà de signar, i li exigeix que es limiti a fer una ressenya que doni la sensació d'una absoluta objectivitat, per tal que quedi ben clara la importància que té que la nostra societat continuï fonamentada en «...els principis que regeixen el món occidental: la democràcia i el cristianisme», ja que es tracta de transmetre al lector «la noció del món que a nosaltres ens han inculcat de petits, i que hem de preservar per als nostres fills, per als vostres fills». I que si ho fa així es guanyarà un augment de sou. L'Arbonès acabava el seu treball amb aquestes paraules:

Els famosos articles! No estava massa segur d'haver pres una decisió definitiva, abans d'adormir-me. Però, em semblava que m'havia decantat cap al *tant se val*. Sí, home, tant se val tot! Aquest és un dels principis de la nova moral. L'ha adoptat tanta gent..., per què, doncs, no el puc adoptar jo? Prepararé l'article d'acord amb les exigències del senyor Cervera, i que se'n vagi tot a la merda. Es posarà tot cofoi, i se li inflarà una mica més la panxa. Somriurà i semblarà que em faci l'ullet. I realment me'l farà, l'ullet. Així em convertiré en el seu còmplice. És clar, si no palpen els resultats, ens sembla que no passa res. Potser si fos venedor d'una casa d'acers i anés a oferir els productes de la firma a una fàbrica de canons, podria sentir remordiments. ¿Vols dir que en senten, de remordiments, els qui subministren el material per a aquesta guerra? En fi, és una suposició. Però, quina repercussió tindran els meus articles? No s'han de tenir tants escrúpols. Diu que arriba un moment a la vida de tot home en què li cal prendre una decisió cabdal. Doncs bé: aquest és el moment de la meua gran decisió! I és evident que això no és una frase retòrica. No, no ho és. He de prendre una decisió... Sí... l'he de prendre.

El segon capítol d'aquesta novel·la podria ser «Només un glop de sang», una narració que al final del 2000, en escriure la segona presentació de «Tant se val tot... o no?» i titular-la: «Una narració de Jordi Arbonès, l'única, potser?», em vaig equivocar de ple en no recordar que en un calaix de casa, a tocar el nostre epistolari, jo mateix en guardava una de les còpies que l'Arbonès havia presentat, també sense fortuna, al premi Puig i Llensa de Blanes, l'any 1968.

En aquest cas es tracta d'una narració d'una extensió semblant a l'anterior —al voltant de deu folis mecanografiats a doble espai— amb un contingut tràgic, sense ni una ombra del cinisme o dels dubtes que es detectaven en aquell altre text. És un al·legat dur i contundent contra la guerra. Podria ser, perfectament, un escrit que hagués redactat, visceralment, el periodista del «Tant se val tot... o no?» com a despit per haver acceptat la imposició de l'amo del periòdic. Desconec el moment en què l'Arbonès la va redactar, però, tot i que al peu de l'original hi consta «juliol de 1968», no m'estranyaria que tingués una procedència anterior. I que obeís a un record més proper al seu servei militar. M'ho imagino perquè, al principi dels seixanta, amb els records d'aquells mesos de malson vestit de caqui molt propers, jo mateix havia caigut en la temptació de convertir en una tragèdia alguns dels moments viscuts mentre em preparaven per a una possible lluita armada. En plena acció bèl·lica, un soldat que ha tingut un permís per passar unes hores a casa, escasses, però suficients perquè la mare li rentés i planxés aquella granota que ara, vençuda ja la primera reacció, record d'una vida anterior, ja no dubta de posar en contacte amb la brutícia que el rodeja, torna al camp de batalla en un vagó de càrrega, en un darrer viatge cap a la mort... Estic convençut que l'Arbonès, després d'haver viscut tantes experiències de primera mà, tantes més de literàries i tanta informació televisiva, avui el sabria transformar en un sainet groller, brut i sòrdid, també sense esperança, però amb la resignació dels qui, com que ja ho saben gairebé tot, també n'estan de tornada i han perdut fins i tot bona part d'aquella capacitat d'indignació juvenil.

L'aventura comença de manera poètica:

Les mates de bruc esgarrapaven el cuir de les botes. Grimpàveu pel vessant i, a cada passa, arrencàveu unes quantes pedres del sòl erosionat de la muntanya. Encara no havíeu entrat en combat. Avançàveu com quan fèieu la instrucció. Però la violència electritzava l'aire. El cel tenia color de guerra. Els pins i les ginebreres havien perdut el to característic. El silenci era gairebé absolut. Llevat del fregadís dels vostres peus, res no torbava la quietud de l'aire: ni el cant d'un ocell ni el botzineig d'una cigala.

Al meu entendre, el tercer capítol de la novel·la que l'Arbonès no ha arribat mai a escriure el constituïrien els estudis que va redactar, i que es van materialitzar en forma de pròlegs o introduccions a alguns dels llibres que traduïa, en una demostració evident que no ho feia a tant la ratlla sinó a consciència, perquè coneixia a fons aquella novel·la i estimava l'autor més enllà d'aquella obra. Més d'una vegada havia traduït pel seu compte, sense que ningú li ho demanés, i sense saber si tard o d'hora trobaria editor. Això va sovintejar en peces de teatre i, excepcionalment, amb *Els llibres de la meua vida*, de Henry Miller,¹¹ que no va veure al mercat fins al cap de molts anys d'empaitar la plana major part dels nostres editors. En el nostre epistolari hi ha infinitat de referències a les negatives que va rebre cada vegada que proposava l'edició d'un text tan interessant com de difícil catalogació.

11. Barcelona: Apóstrofe / Deriva, 2001.

Dos van ser els autors per als quals va demostrar una vocació especial. En primer lloc, Manuel de Pedrolo, de qui, naturalment, no va traduir cap obra al castellà, tot i que em balla pel cap que, si més no una vegada, un grup de teatre argentí va representar a Buenos Aires una versió seva d'*Homes i No*. La dedicació de Jordi Arbonès a Pedrolo supera amb escreix la d'altres col·legues i estudiosos que ja han desaparegut, com Rafael Tasis, Maria Aurèlia Capmany, Jaume Vidal Alcover, Vicenç Riera i Llorca, Joan i Jaume Fuster, i d'altres de vivents com Xavier Garcia, Jordi Coca, Josep Faulí, Maria Ginés, Joaquim Molas, Joan Triadú, F.X. Vall, Jaume Martí Olivella, Josep Vallverdú o jo mateix, que ho hem fet esporàdicament. O com Enric Vellvé, un enigmàtic i curiós personatge ben allunyat del món universitari que em consta que ha realitzat una investigació sobre aspectes personals desconeguts i insospitats de Pedrolo i els ha lligat amb una o altra de les seves novel·les. En unes altres mans, aquest material seria, segurament, força explosiu.

En el cas de l'Arbonès, al llarg d'una pila d'anys, els originals pedrolians inèdits que la censura li prohibia, juntament amb les obres que s'autoritzaven, van travessar l'Atlàntic per ser minuciosament estudiats a fi de fornir els elements bàsics del llibre del qual Arbonès se sentia més satisfet d'haver publicat i, també, més dolgut pel que fa a l'escassa difusió que va aconseguir, tot i figurar en el catàleg de la prestigiosa col·lecció «La mirada».¹² És evident que l'Arbonès es va servir, a més d'aquests textos, tal com així ho fa constar, d'algunes de les opinions, aclariments i puntualitzacions que l'autor li expressava en les cartes que acompanyaven la tramesa dels llibres.

Pedrolo contra els límits... Els límits! L'estudi que l'Arbonès fa de l'obra de Pedrolo, tot i que és el més ampli dels que s'han publicat, és del tot insuficient per abastar amb profunditat una obra tan extensa i diversa, tant pel que fa al nombre de títols, com per les temàtiques, estils, tècniques... Maria Aurèlia Capmany, en un estudi realitzat amb la lucidesa que la caracteritzava, ja ho havia anticipat a «Reixes a través», dintre el volum *Cita de narradors*:¹³ «...l'actitud de Manuel de Pedrolo. Una plena consciència i acceptació dels límits i una tossuda voluntat d'ultrapassar-los». I l'Arbonès, cap al final del seu estudi, reblava el clau: «De fet, la quantitat no té res a veure amb la qualitat, però tampoc no es pot dir que quantitativament l'obra d'un escriptor és excessiva, perquè no hi ha cap norma que estableixi un límit a la producció o creació literària. (Tanmateix, estic segur que si aquest límit existia, Pedrolo també el violaria)».¹⁴ I, encara, a l'estudi «Els contes de Manuel de Pedrolo com a planter d'idees seminals»,¹⁵ Arbonès investiga el naixement d'algunes de les novel·les a partir de determinats contes. Així, i un dels més evidents d'aquest desig d'abastar-ho tot, assenyala que un dels primers contes, «El millor novel·lista del món», és a la base dels onze volums de la sèrie «Temps obert»,¹⁶

12. *Pedrolo contra els límits*. Barcelona: Aymà, 1980.

13. Capmany, Espinàs, Pedrolo, Peruchó i Sarsanedas. *Cita de narradors*, Barcelona: Selecta, 1957.

14. Veure el conte «El camí», dins *Violació de límits*, de Manuel de Pedrolo. Barcelona: Nova Col·lecció. Lletres, 1957.

15. Diversos autors. *Rellegir Pedrolo*. Barcelona: Edicions 62, 1992.

16. Els tres primers títols en edició conjunta a «Llibres de Sinera» (Barcelona, 1968) i tots onze, per separat, posteriorment, a «El Balanci», d'Edicions 62.

un quadre de la Catalunya de postguerra que s'hauria de recordar cada vegada que algú, de bona fe o de mala fe, insinua o afirma que la novel·la catalana no ha incidit en la realitat del país. I no voldria oblidar la carta del 14 de novembre de 1993 que l'Arbonès va escriure a un Pedroló que ja havia mort per incloure-la en l'opuscle «Deu cartes a Pedroló»¹⁷ —cartes pòstumes, naturalment!—, que es va editar amb motiu de l'homenatge que el Premi Bertrana va dedicar a l'autor de la Sagarra, i en què es mostra perplex per la seva no-presència:

Si no fos pel teu silenci, no m'ho acabaria de creure, que ja no hi ets. D'aquesta riba de l'Atlàntic, estant, resulta difícil no esperar una carta teva quan truca el carter. Quan vius tan lluny dels éssers estimats, dels amics, tens la sensació que aquells que ja han fet la seva *entrada en blanc*¹⁸ encara volten pels carrers i les places de la teva ciutat natal i que, per tant, no se't faria gens estrany que demà rebessis una carta d'ells o un llibre nou. Això, però, ja no passarà mai més. Tanmateix, tenim els teus llibres, el teu exemple cívica, el teu afecte, el teu record... i ara te'n dono les gràcies.

En segon lloc, Henry Miller, a qui, el novembre de 1990, l'Arbonès va dedicar una *plaque*¹⁹ quan estava a punt de traduir *Sexus*.²⁰ És curiós el paral·lelisme que en alguns aspectes hi ha entre tots dos autors. L'Arbonès, sense esmentar-ho, ens ho assenyala per separat. Així, en aquest estudi introductori de *Sexus*, escriu:

L'any 1983, els hereus de Miller autoritzen l'edició dels contes pornogràfics que va escriure del final de 1941 a mitjan 1942 i que va vendre, a dòlar per full, a Milton Lubovski, un llibreter que tenia clients afeccionats al gènere, per poder subsistir. Es tracta d'«Opus Pistorum»,²¹ on hi ha un epíleg ben curiós,²² tan curiós com el fet

17. Deu autors, Girona: Fundació Prudenci Bertrana, 1993.

18. Clara referència a la novel·la *Entrada en blanc*. Barcelona: Cadí, 1968.

19. Henry Miller. Barcelona: Cafè Central, 14, 1990.

20. Barcelona: Edicions 62, 1992.

21. Barcelona: Tusquets, 1984.

22. Declaració jurada de Milton Lubovski que va permetre atribuir-ne la redacció als hereus de Miller: «En el verano de 1940 era yo uno de los socios de la Librería de Larry Edmunds, sita en 1603 North Chuenga Boulevard, Hollywood, California. En septiembre del mismo año, Henry Miller entró en la librería, que estaba cerrada, un domingo por la tarde. Llamó a la puerta, se presentó y lo hice pasar. Así comenzó una amistad que duró treinta y cinco años, más o menos. En aquella época, Henry tenía poco o ningún dinero y conocía a poca gente en California. Yo le ayudé prestándole dinero de vez en cuando, presentándole a gente y, en cierta ocasión, encontrándole un lugar para vivir. El 1 de septiembre de 1941, Larry Edmunds murió y yo pasé a ser el propietario único de la librería. En aquel tiempo, ésta daba poco dinero y yo completaba mis ingresos vendiendo pornografía, siempre que podía conseguirla. Mis clientes eran principalmente escritores y directores, como Joseph Mankiewicz, Julian Johnson, Daniele Amphiteatrof, Billy Wilder, Frederick Hollander, Henry Blake y otros. Como necesitaba dinero, Henry se ofreció a escribir para mí textos que podría vender. Me ofrecí a pagarle un dólar por cada página a cambio de todos los derechos sobre los textos que escribiera para mí. Poco después, empezó a traer varias páginas cada vez y le pagué al contado la tarifa acordada. Al cabo de unos meses, las páginas acumuladas habían formado un libro, que él tituló *Opus pistorum*. Cuando me entregó las últimas páginas, a mediados de 1942, recuerdo que me dijo: "Aquí está el final del libro. Espero que te dé para varios meses de alquiler." Yo volví a pasar a máquina todo el manuscrito e hice cuatro copias. Después, mandé encuadernar los cinco ejemplares y, posteriormente,

que Miller negués repetidament ser l'autor d'aquest recull:²³ fins i tot abominava del títol del llibre i els de cada conte, alguns dels quals²⁴ el posaven furiosos perquè significaven un insult als francesos... Unes consideracions ben divertides perquè no encaixen en absolut amb la idea descordada que ens hem pogut fer de Henry Miller, i que eren del tot hipòcrites, tal com es pot comprovar llegint aquell epíleg. I, en el cas de Pedrolo, més d'una vegada l'Arbonès s'havia mostrat recelós quant a l'autoria per part de Pedrolo d'*Els quaderns d'en Marc*,²⁵ per més que un altre amic molt fantasiós, de qui m'estaré de dir el nom, em va assegurar que un dia, en trobar-se uns minuts sol al recambró del carrer Calvet, número 9, on Pedrolo havia parit tantes històries, va tafanejar en un calaix de la taula de despatx i hi va trobar els originals d'aquests quaderns... Uns episodis curiosos, divertits i que, en un altre ambient literari diferent del nostre, tan limitat, estret i gairebé mut, el que afecta a Pedrolo hauria pogut crear força safareig només que algun periodista o crític indiscret ho hagués remogut, cosa que no passa ni pot passar en la pau d'aquesta mena de cementiri en què alguns dels nostres autors que es llegeixen entre ells s'autoqualifiquen d'imparables per donar-se moral sense parar d'escriure tot i saber que la primera edició de la seva obra no anirà gaire més enllà dels mil cinc-cents exemplars, encara que alguns, pocs, privilegiats o elegits, trenquin aquesta barrera malgrat la falta d'intermediació, o sigui, que ningú no farà res per projectar-los a d'altres llengües si no fan el pas previ al castellà dominant, al qual penso que, indefectiblement, acabaran abocant-se la majoria dels que aspirin a la plena professionalitat.²⁶

És ben recomanable també llegir la introducció que l'Arbonès va escriure per a *El temps dels assassins*,²⁷ que constitueix una esplèndida síntesi de la trajectòria vital de Henry Miller. Quan reflexiona sobre l'efecte que Rimbaud va produir a Miller, Arbonès escriu:

...Perquè, si tot el que ens ensenyen és fals, cal partir a la recerca de la veritat. I per a descobrir la veritat no ens podem conformar lliscant per la superfície de les coses, sinó que caldrà pouar en les entranyes més profundes de la vida; caldrà arrancar la pell de l'home, i no podem deixar cap òrgan ni cap víscera sense examinar; caldrà arribar a l'os i, encara, forçosament l'haurem d'esberlar fins que en brolli el moll. Després ens endinsarem pel misteri: avançarem pel laberint tortuós de la psique i pels viaranyes més ombrívols de la ment. Escorcollarem les passions que donen impuls a l'ésser; ens aturarem al nucli obscur i lluminós del sexe i, des d'allí, ens elevarem devers la resplendor atuidora de l'amor i ens capbussarem en la infinitat eterna de l'Univers, bo i descrivint una el·lipse còsmica.

---

vendí ejemplares a Julian Johnson, Daniele Amphiteatrof y Frederick Holander. Unos años después, regalé un ejemplar a mi amigo Robert Light y conservé el original en mi poder.»

23. Així ho expressava a J. Rives Childs, en una carta de 21 de juliol de 1950.

24. *The French Way o The True Screw*.

25. Barcelona: Edicions El Llamp, I i II -1984; III - 1985.

26. I que no es consideri una predicció apocalíptica perquè això no suposa la desaparició de l'espècie, ja que l'aspiració a escriure en català, que no s'estronca, constitueix una mena de pedrera, com la dels jugadors de futbol de tercera divisió, que saben que només seran coneguts si salten a la primera divisió, cosa que en el mercat del llibre significa canviar de llengua, que és el mateix que va haver de fer l'Arbonès els últims temps, en no trobar feina en la pròpia.

27. Barcelona: Proa, 1975.

També formaria part d'aquest tercer capítol el pròleg d'*Els primers 49 contes*²⁸ de Hemingway, un altre personatge que també es porta l'oli. El traductor i presentador s'esforça a demostrar com algunes de les grans novel·les d'aquest Nobel tenien els fonaments en les seves narracions curtes, tot indicant que l'heroi que sovint hi apareix és «l'home que ha estat ferit, però que suporta les ferides en silenci, que ha estat vençut, però que descobreix una resta de dignitat en confrontar honestament la derrota», per més que el 4 de març de 1940 Sartre escrivís a Simone de Beauvoir que «les novel·les de H. no tenen idees».²⁹ O que Anthony Burgess, amb tota la ironia més mordaç que traspua la biografia³⁰ de Hemingway, assenyalés que el personatge no tenia escrúpols i «copiava» o «robava» a discreció, en referència als títols de les novel·les que manllevava a poetes contemporanis, de Shakespeare a Turguénev, a l'Eclesiastès... I què, pensa l'Arbonès, quan ens explica que el títol d'*A través del riu i entre els arbres*³¹ és manllevat de les últimes paraules del general Stonewall Jackson que, ferit i en estat de coma, va ordenar: «Travessem el riu i reposarem sota l'ombra dels arbres».

I el pròleg que va redactar per a *El delator*,³² de Liam O'Flaherty, en què analitza la decadència de la llengua irlandesa i que gairebé tots els grans escriptors que ha vist néixer Irlanda els darrers temps han redactat la seva obra en anglès, com Yeats, Joyce, Synge, Sean O'Casey, Shaw, Beckett..., i el mateix O'Flaherty, que si bé la seva primera obra la va escriure en irlandès, ell mateix la va traduir a l'anglès quan es va tractar de publicar-la. Arbonès comenta que sorprèn que O'Flaherty:

...a despit d'haver conegut l'èxit, sobretot proporcionat per *El delator*³³ i *El purità* —les quals inspiraren les pel·lícules que foren distribuïdes amb els mateixos títols—, hagi conegut la pobresa, a l'extrem que Bernard Shaw encapçalà, més d'un cop, les llistes de les subscripcions que hom organitzava per tal d'alleujar la seva penosa situació econòmica. Cal assenyalar, però, que O'Flaherty ha menat sempre una vida força desordenada, evitant, això sí, de promoure's mitjançant la publicitat i l'escàndol.

I jo hi afegiria que, segurament, devia ser una víctima més del «mal irlandès», la cervesa, com el qualifica Frank McCourt, l'autor de *Les cendres d'Angela...* D'*El delator*, avui, me'n queda un record molt llunyà: alguna imatge de l'actor Victor McLaglen, un especialista en papers de bevedor i busca-raons impenitent.

També hauria d'indicar més estudis, com els que va dedicar a Paul Bowles quan va traduir *El cel protector*.³⁴ O a Saul Bellow, quan ho va fer d'*El llegat de Humboldt*,³⁵ o... Però em penso que hauria de tancar aquí aquest tercer capítol.

28. Barcelona: Edicions 62, 1989.

29. *Lettres au Castor*. París: Gallimard, 1983.

30. *Hemingway and His World*. Scribner's, 1978.

31. Barcelona: Proa, 1967.

32. Barcelona: Proa, 1973.

33. Barcelona: Proa, 1973.

34. Barcelona: Edicions 62, 1994.

35. Barcelona: Edicions 62, 1990.

Encara hi ha un quart capítol, que no em toca ara, i a mi, d'analitzar, que és el que es refereix al teatre, un joc que va començar en pla purament amateur. Alguna de les versions que, en principi feia per a sessions úniques d'amics i coneguts, ara forma part del catàleg de la Biblioteca Teatral de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona.³⁶ I, encara més, un estudi sobre *El teatre català de la postguerra*,³⁷ redactat a distància, sempre sobre referències escrites de diaris i revistes —*Serra d'Or*, principalment— de les obres que s'estrenaven, a part de la lectura de les que havien tingut l'oportunitat d'editar-se, sense tenir l'ocasió de presenciar gairebé cap d'aquelles espectacles assegut en una butaca de platea. Hi estudia onze autors³⁸ abans de l'estrena d'*El retaule del flautista*, que va marcar una època, i fa un seguiment de l'activitat dels diversos grups, professionals, experimentals, independents i de comarques.

Finalment, hi ha un capítol molt extens d'aquesta novel·la, o, potser n'hauria de dir crònica novel·lada d'un temps i dos països, el cinquè i, potser, l'últim, que pel que fa a extensió, sobrepassa la llargària d'una novel·la normal i corrent. Em refereixo, és clar, als epistolaris que va mantenir amb personatges de tota mena, familiars, amics, coneguts, lectors... Aquestes cartes superen de llarg la novel·la que no va arribar a escriure mai. Són centenars, què dic, centenars?, milers de pàgines d'una correspondència permanent al llarg dels anys amb alguns dels amics que ja tenia abans de travessar l'Atlàntic i amb els nous que va fer durant els anys de frenètica activitat traductora, ja fossin editors, col·legues, periodistes, crítics, lectors de les seves traduccions... Una activitat que en els darrers temps va anar més enllà de la carta tradicional, ja que s'hi va afegir el correu electrònic al qual no va aconseguir arrossegar-me. Em consta que es mantenia gairebé en contacte diari amb l'amic, editor i poeta del silenci Antoni Clapés, amb el fidelíssim Jaume Ruai, de l'Institut de la Mediterrània, amb Jesús Bonals i... De l'activitat epistolar en puc donar fe. En el nostre cas es divideix en dos períodes, el primer, de maig de 1967, quan, sense conèixer-lo de res, li escric per explicar-li com ha anat l'afer del premi Santamaria que no va guanyar, simplement, perquè havia escrit coses tan lletges com allò d'anar a descapollar micos a les Filipines, i que dura un parell o tres d'anys, s'encalla el març de 1970 i rebrota el 1980 quan em fa saber que prepara un viatge al terror i que seria una bona ocasió per veure'ns les cares. Aquesta segona etapa finalitza amb la seva mort el 2001.

Encara recordo la primera trobada personal que va acabar amb un dinar a ca l'Agut d'Avinyó, en temps del gran Cabau. A partir d'aquí, la relació ja no decau i són seves bona part de les vuit-centes pàgines amb què no vam parar de comunicar-nos, pàgines mecanografiades amb lletra petita, pocs espais i cintes en males condicions, per aprofitar-les al màxim, ja que ni l'un ni l'altre no la brillàvem prou per cometre excessos... Unes pàgines que per a mi, ara, que en rellegeixo alguna, valen per aquella novel·la que, potser per culpa meva, per obligar-lo a escriure'm

36. Tennessee Williams. *Un tramvia anomenat desig*. Barcelona, 1983.

37. Barcelona: Pòrtic, 1973.

38. Oliver, Brossa, Pedrolo, Capmany, Espriu, Salvat, Porcel, Benet i Jornet, Soler i Antich, Muñoz Pujol i Alexandre Ballester.

tan sovint, no va arribar a escriure mai. Tot i que en els darrers temps, quan els seus viatges van sovintejar, la intensitat epistolar va minvar perquè tots dos sabíem que ben aviat podríem canviar impressions personalment, ja fos en el col·loqui Rellegir Pedrolo, a Lleida; en els congressos internacionals de la Llengua o del Teatre, a Barcelona; en el premi Bertrana, a Girona, o en algun dels viatges que el van portar per participar en els seminaris de traducció d'aquesta Universitat...

Certament, bona part de les inquietuds que m'expressava per correu es relacionaven amb la seva feina de traductor. En relació amb la de *Vanity Fair*,³⁹ de Thackeray, que, finalment, li va valer el Premi Nacional de Traducció, en puc exposar alguns fragments... El 17 de febrer de 1982 m'escrivia: «*Vanity Fair* em fa suar tinta. El problema és que em van fixar una data per acabar-la i això em fa treballar angoixat de quina manera perquè ja veig que no hi arribaré a temps. Encara no he traduït dues-centes pàgines i el llibre en té vuit-centes! I hauria de tenir-lo enllestit pel setembre a tot estirar. Estic escagarrinat, tu!» Me'n torna a parlar el 28 de desembre, quan acaba de refusar l'ofertament força absurd de traduir Borges al català: «L'endimoniada *Fira de les vanitats* encara no em deixa dormir!» Una observació ben curiosa al respecte: quan me'n comença a parlar, es refereix a *Vanity Fair*. Uns mesos més tard, quan ja se l'ha fet seva, l'anomena *Fira de les vanitats*... El 5 de juliol de 1983 m'explica: «Ja estic a la recta final de la traducció de la *Fira de les vanitats*. Només (només!) me'n falten un centenar de pàgines. Espero tenir-la enllestida a finals d'agost i aleshores posaré fil a l'agulla per fer la *Taronja*».⁴⁰ I el 31 d'agost de 1983 exulta: «...estic eufòric! Avui, ni que em diguessis cul d'olla no m'enfadaria. Que m'ho dius? Doncs, mira, jo tan tranquil! Veus? HE ACABAT LA TRADUCCIÓ DE LA FIRA! Hurra! És tan feixuc el pes que m'he tret de sobre, que tinc la sensació que, si m'ho proposava, sortiria volant cap al cel. De manera, doncs, que tot em va bé. Ara l'acabaré de repassar, entre demà i demà passat, i l'enviaré a can 62...».

Però el neguit per les traduccions no va parar mai. Ni, tampoc, el goig que li feia tenir a les mans els llibres que havia treballat: li agradava rebre'ls, palparlos, obrir les pàgines de crèdit i veure que no s'havien oblidat d'imprimir el seu nom, que era el testimoni d'una feina mal pagada però que l'ajudava a viure en tots els aspectes de la vida, tant en el material, com en l'afectiu, ja que, tot i viure'n tan lluny, sabia que la seva feina tenia un sentit i era d'utilitat per a la gent del seu país. Així, el 30 d'agost de 1984 em feia saber que:

...han aparegut *Clea* i *La Taronja mecànica*..., però aquests sapastres de Proa me'ls han enviat per correu marítim, de manera que encara no els he pogut veure i segurament trigaran un parell de mesos més a arribar. Si has tingut ocasió de llegir *La taronja mecànica*, m'agradaria que em diguessis què t'ha semblat. La manera de resoldre els problemes del llenguatge *nadsat*. Una cosa que m'ha fet posar content és que els de Proa publicaran les traduccions de *Les palmeres salvatges* i *El brogit i la fúria*,⁴¹ de Faulkner, que havia fet per a l'Aymà fa molts anys, en el decurs dels propers set o vuit mesos.

39. Barcelona: Edicions 62, 1984.

40. *La taronja mecànica*. Barcelona: Proa, 1983.

41. Barcelona: Proa, 1984.

El 30 de gener de 1985 m'informa que una vaga de correus l'havia fet anar de bòlit: «D'una banda, espero el taló de Proa en pagament del darrer llibre que els he traduït: *Passage to India*, de Forster». El 23 d'octubre de 1985: «...encara estic traduint *De la servitud humana* i tinc fent cua *Ada o l'ardor*».⁴² El 19 de març de 1986, en plena febrada d'*Ada*, em diu:

...la traducció de Nabokov és endimoniadament enrevessada, em costa una barbaritat, i això no fa més que augmentar la meua angoixa —en aquells moments, el pare, que tenia 90 anys, estava molt malalt; la mare, operada; la Isabel, que s'havia quedat sense feina— ... L'amic Agut⁴³ m'ha escrit per oferir-me de traduir *El quintet d'Avinyó* de Lawrence Durrell, cinc novel·les de 300 i 400 pàgines, que les voldria tenir enllestides del juny a final d'any! Naturalment, això és materialment impossible de fer per una sola persona en aquestes terminis. Li he dit que gràcies, perquè, d'altra banda, ja tinc un oferiment de Proa d'un nou llibre, *The Beautiful and Damned*, de Scott Fitzgerald per quan acabi el Nabokov.

I a la mateixa carta afegeix: «De totes maneres, sembla que m'han donat el premi de la Generalitat a la millor traducció en prosa de l'any 1985, per *La fira de les vanitats*, i això sí que em posa content, perquè és un premi que et donen sense que t'hi presents. El lliurament és el 21 d'abril i els del Congrés em van trucar per dir-me que estarien disposats a avançar-me el bitllet per tal que pogués venir a recollir-lo». Ja en aquell moment em va sorprendre que expressés d'una manera tan continguda la satisfacció que devia sentir per la concessió d'un premi tan important, una naturalitat que contrastava amb l'eufòria amb què m'havia fet saber que havia acabat aquella mateixa traducció.

El 20 d'agost de 1986, dos mesos després de rebre el premi de traducció personalment al Palau de la Generalitat, continuava amb la narració de les seves tri·fulgues com a traductor: «Durant aquests dos mesos, he acabat el Nabokov, per fi!, i em sento com si m'hagués tret un gran pes de sobre, i he enllestit, també, *Cambres estretes*, de James Purdy, una novel·la brutal, sobre la sòrdida relació, i cruel, de quatre homosexuals, que fa esborronar. Ara he encetat un Miller: *El colós de Marusi*,⁴⁴ que és com un bàlsam per al meu esperit» I, una mica més avall afegeia: «Edhasa acaba de comprar els drets dels *Tròpics*»⁴⁵ de Miller i estic molt content perquè m'han demanat les meves traduccions». El 18 de febrer de 1988:

Ja t'havia dit que havia començat la traducció de *Women in Love* del Lawrence. Doncs bé, després, de can 62 em van oferir de traduir tots els contes de Hemingway... i vaig acceptar! De manera que em trobo amb dos llibres de cinc-cents pàgines cadascun per traduir alhora! No em preguntis com ho faré per enllestir-los en els terminis previstos. Això serà una incògnita, un misteri que haurà d'esbrinar el dia de demà algun estudiós que vulgui fer una tesina sobre la meua capacitat de treballar com a traductor.

42. Barcelona: Edicions 62, 1987.

43. Es refereix a Joan Agut, llavors en el seu paper d'editor de Barcanova, després que fes de peixater, aveturer, llibreter i, avui, novel·lista de pes.

44. Barcelona: Edhasa, 1987.

45. *Tròpic de Càncer* i *Tròpic de Capricorn*. Barcelona: Aymà, 1978.

Prou! No pararia si hagués de continuar amb un inventari de la seva activitat traductora, del neguit que sentia permanentment, tant quan se li acumulava més feina de la que podia fer, com quan alguna de les crisis tan freqüents que sacsejaven el nostre petit món editorial l'amenaçava amb el pacte de la fam. Tampoc no em referiré a d'altres neguits, com quan, a partir de l'aparició del llibre *Verinosa llengua*⁴⁶ molts editors van pensar que les vendes augmentarien si s'adoptava un altre model, el català *light* que, fora d'alguns encerts, representa poca cosa més que acostar el vocabulari i la sintaxi al castellà, la llengua en què el personal rep majoritàriament la informació, ja sigui a través de la premsa, del cinema i, sobretot, de la televisió.

La seva correspondència és molt més que «La crònica de la vida i les angories d'un traductor apassionat». Hi ha moltes referències a tot el que es refereix al pols del país, la vida cultural, els llibres, el teatre... Sovint discrepàvem pel que fa a la política. Ell, a distància, era molt més radical en alguns aspectes que jo, que els vivia de la vora, i sabia de la dificultat que en alguns moments ja representava únicament el sol fet de plantejar-los. I li costava comprendre la complexitat d'intentar viure en català en una societat cada cop més descatalanitzada i en què allò tan suat del *o tot o res!* podia suposar una trencadissa o un retrocés difícil d'aturar...

El mateix 20 d'agost 1986 m'explicava:

M'ha colpit la notícia de la mort de Joan Oliver i també he sabut que amb poc temps de diferència ens ha deixat en Cendrós. Curiosament, amb tots dos havia tingut força relació al llarg de més de vint anys de tasques editorials. L'Oliver va ser el primer que va creure en les meves facultats de traductor i sempre em va encoratjar amb paraules laudatòries sobre els meus treballs. Quant a en Cendrós, per bé que em va fer agafar alguna enrabiada, haig de reconèixer que sempre va ser sensible a les meves necessitats i va procurar que no em manqués feina. Em vaig deixar estafar quan em va oferir mil dòlars per traduir *Allò que el vent s'endugué*,⁴⁷ car a tant la pàgina haurien estat uns quants dòlars més, però en aquell moment me'ls va pagar per endavant i em va fer possible que poguéssim comprar la casa. Era un home contradictori, i l'Oliver en va sofrir les conseqüències. Probablement s'han mort tots dos sense haver-se reconciliat...

Ja n'hi ha prou. Penso que hauria d'acabar de lligar aquest text tan desordenat amb alguna reflexió, però només se m'acut de preguntar-me si tot plegat no supe-
ra amb escreix la novel·la que entre tots no li vam deixar escriure.

46. Xavier Pericay; Ferran Toutain. *Verinosa llengua*, Barcelona: Empúries, 1986.

47. Barcelona: Aymà, 1977.